

ЛІНГВОДИДАКТИЧНІ АКЦЕНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ СЛОВОЦЕНТРИЧНОГО ПІДХОДУ В НАВЧАННІ ЛЕКСИКОЛОГІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

У статті репрезентовано лінгводидактичні орієнтири реалізації словоцентричного підходу в навчанні лексикології майбутніх учителів початкової школи. З актуальних наукових позицій окреслено шляхи оптимізації процесу засвоєння студентами педагогічного ВНЗ мовної теорії важливого розділу курсу мови, що має прикладне значення для професійної та повсякденної суспільної комунікації.

Ключові слова: словоцентричний підхід, навчання лексикології, лексична компетентність майбутнього вчителя початкової школи.

Соціально-економічні трансформації, що відбуваються в сучасному суспільстві, значною мірою актуалізують потребу у формуванні компетентних фахівців, які володіють високим рівнем професійного мовлення, виявляють здатність до успішної фахової комунікації.

Сьогодні навчання лексики української мови майбутніх учителів початкової школи у вищих навчальних закладах реалізується у двох аспектах. По-перше, відповідно до програми ВНЗ, подаються теоретичні відомості з лексикології та фразеології. Майбутні вчителі початкових класів засвоюють знання про склад української лексики з погляду її походження та розвитку (спільнослов'янські, власне українські, запозичені слова, неологізми, омоніми, синоніми, антоніми, терміни, пароніми, складноскорочені слова), про використання слова в різних сферах застосування мови (“книжні” слова, урочисті слова, загальноживані слова, професіоналізми, іншомовні слова, діалектизми).

По-друге, на основі здобутих наукових знань з лексикології здійснюється систематична і цілеспрямована робота над збагаченням словника, формуванням умінь уникати труднощів, пов'язаних із вибором або вживанням того чи іншого словосполучення в конкретній мовній ситуації.

Проблема викладання лексики сучасної української мови в початковій і середній школі перебувала в центрі уваги педагогів і методистів як минулих років, так і сучасних лінгводидактів (М. Вашуленко, Т. Донченко, О. Горошкіна, В. Дороз, С. Дорошенко, С. Єрмоленко, В. Каліш, Л. Мацько, В. Мельничайко, Т. Симоненко та ін.). Низку дисертаційних досліджень присвячено педагогічному мовленню, різним аспектам його формування у студентів вищих навчальних закладів (М. Вікторова, Л. Головата, І. Дроздова, Л. Зінченко, К. Климова, О. Любашенко, Н. Остапенко, Л. Струганець та ін.). Однак, як слушно зауважує М. Пентилюк, актуальною залишається проблема співвідношення теорії і практики – “проблема, що давно хвилює як учених-методистів, так і викладачів-практиків, проблема, що потребує переосмислення й сучасного розв'язання. Йдеться не тільки про лінгвістичну теорію і практику та їх реалізацію у навчальному процесі вищої школи, але й про тео-

ретичні положення сучасної методики як науки” [8, с. 167]. Ця стаття є спробою окреслити теоретичні та практичні положення, які сприятимуть розвитку лексичної компетентності майбутніх учителів початкової школи.

Мета статті – опис основних лінгводидактичних акцентів словоцентричної роботи у практиці ВНЗ на заняттях з української мови (за професійним спрямуванням).

Аналіз спеціальної літератури дає змогу констатувати, що в аспекті словоцентричного підходу робота зі словом найчастіше здійснюється за допомогою дефініційного аналізу, що передбачає використання словникових тлумачень семасіологічного, ономасіологічного, реляційного рівнів. Іншими словами, з’ясування лексичного значення за словниковими дефініціями дає можливість з’ясувати характер і типи структури слів, здійснити розгляд лексичного значення слова в плані його епідигматики [4].

Під час теоретичного аналізу проблеми з’ясовано, що ефективність формування лексичної компетентності майбутніх учителів початкових класів залежить від цілісності комунікативної підготовки. До основних чинників, що сприяють такій цілісності, належать: залучення теоретичних професійних знань у реальну навчальну діяльність студента як способу досягнення мети у формуванні лексичної компетентності; сприяння творчому застосуванню науково-теоретичних знань і практичних навичок із мовознавчих дисциплін; забезпечення продуктивної взаємодії в навчальному процесі, що є запорукою розвитку мовних, мовленнєвих, комунікативних компетентностей; успішний соціальний досвід; професійне самовизначення особистості; оволодіння культурою слова та вільного володіння словом [9].

Незважаючи на багатоаспектність педагогічних і лінгводидактичних напрацювань з проблеми культури мовлення, “вільного володіння словом” [8], зауважимо, що залишаються недостатньо науково розробленими проблеми реалізації словоцентричного підходу у процесі навчання лексикології і фразеології майбутніх учителів початкових класів.

Саме робота над словом, словосполученням, реченням, зв’язним текстом (текстотворча діяльність), розроблення студентом планів-конспектів уроків з мови та їх захист у студентській аудиторії, аналіз досвіду роботи вчителів початкових класів стає засобом лінгвістичного, мовленнєвого і комунікативного розвитку особистості [1]. Робота ж зі словом на засадах словоцентризму під час вивчення української мови (за професійним спрямуванням) нами ведеться системно, інтегративно, інтерактивно, з урахуванням змістових ліній шкільного курсу мови (мовної, діяльнісної, соціокультурної, комунікативної) та сучасних підходів (особистісно зорієнтованого, комунікативного, компетентнісного, системного, синергетичного, текстоцентричного, словоцентричного) у навчанні майбутніх учителів початкових класів в умовах вищого навчального закладу.

Оскільки рівень поінформованості сучасних учнів початкової школи значно підвищується завдяки засобам масової інформації, інтернет-ресурсам, форми комунікації учителя й учня суттєво змінюються. Саме тому звернення до словоцентричного навчання мови майбутніх учителів початкових класів спонукає, як слушно зазначає А. Курінна, комунікативно виправдано викори-

стовувати мову в найбільш типових життєвих ситуаціях, що допомагає вирішувати найтипівіші комунікативні завдання в межах навчальної, трудової, побутової, культурної, громадської сфер спілкування [5].

У процесі дослідного навчання нами з'ясовано, що студенти під час педагогічної практики відчували дефіцит психологічних та педагогічних знань щодо переходу від монологічної фронтальної форми організації занять на уроці до діалогових й полілогових форм, зазнавали труднощів в оволодінні інтерактивними методами навчання, бракувало майбутнім учителям початкових класів умінь в управлінні власним психічним станом. Частіше на уроках маленькі учні залишалися “глухими” до слова, до інтонації вчителя. Причиною такого явища вважаємо невміння милуватися, дивуватися й радіти слову. Адже чим вища загальна й мовна культура вчителя, тим ширшим стає для неї “діапазон” вибору слова. Чуття мови, вміння відчувати енергетику слова, вільне володіння ним відкривають учителям шлях до серця учня, його особистісних та освітніх потреб. Висока мовна культура досягається шляхом копіткої праці, адже короткочасно досконало опрацювати всі нюанси у виборі слова неможливо; починати треба від очевидного.

Як відомо, всі слова нашої мови можна поділити (умовно) на дві великі за обсягом групи: ті, що вживаються в писемному мовленні (вони часто в літературі тлумачаться як “книжні”), і в усному мовленні (“розмовні”).

Для продуктивної реалізації ідей словоцентричного підходу в навчанні студентів нами організаційно вибудовано опрацювання змістових модулів за темами: “Книжні слова”, “Урочисті слова”, “Іншомовні слова”, “Терміни”, “Професіоналізми”, “Застарілі слова”, “Емоційна лексика”, “Зайві слова”, “Синоніми”, “Пароніми”, “Неологізми”, “Абревіатури”.

Під час вивчення мовної теорії про “книжні” слова студенти опрацюють найважливіші відомості, які висвітлюються на електронній дошці за поданими тезами.

Теза 1. “Книжні” слова не закріплені за певним видом писемного мовлення, оскільки широко використовуються в науковому, публіцистичному, офіційно-діловому, конфесійному стилях.

Теза 2. “Книжними” є слова, що виражають загальнонаукові поняття, терміни (*лексикологія, субстанція, синтаксична конструкція, амністія, адвербіалізація* тощо). До “книжних” слів належать слова з абстрактним значенням, як правило, вони мають такі продуктивні суфікси: *-атор-, -ізатор-/изатор-, -ант-/ент-, -ер-/ор-, -іст-/ист-, -ант-/ент-, -ник-, -ік-/ик-, -ізм-/изм-, -ств-/цтво* (*інтерпретатор, популяризатор, рецензент, диригент, гіпнотизер, ілюстратор, інсценізатор, диспутант, конкурент, контролер, індивідуаліст, супротивник, астенік, містик, федераліст, буддист, формаліст, платонік, схизматик, метафоризм, радикалізм, лукавство, братерство, убозтво, бездумство*).

Після опрацювання теоретичного матеріалу студентам пропонуються різні види завдань, якими передбачено обґрунтування доцільності вибору “книжних” та “розмовних” слів відповідно до того чи іншого стилю мовлення. Наприклад, на дошці записано речення з виділеними словами: *До складу*

творчої групи обрано Олену Ковалик, яка *прекрасно* налагодила стосунки з активом групи і завжди *дбає* про успіхи кожного студента. Як бачимо, підкреслені слова належать до усної, розмовної мови. Слово *прекрасно* містить аж надто емоційну, захоплену оцінку, воно недоречне в документі; тому замість нього доцільніше вжити більш стримане, нейтральне, книжне слово *успішно*. Дієслово *дбати* теж належить до усного вжитку (*ти тільки про себе й дбаєш*); звичай у такій мовній ситуації вживається книжний вислів типу *виявляє велике піклування, виявляє турботу про, багато зробив для*.

Збагачення словникового запасу майбутніх учителів початкових класів насамперед передбачає з'ясування незнайомих слів і окремих значень багатозначного слова, уточнення значень окремих слів та навчання правильно їх уживати відповідно до вимог стилю мовлення.

З'ясуванню значення слова допомагають знання студентів таких відомостей з лексики, як значення слова, багатозначність, переносне вживання, синоніми, антоніми, омоніми, усвідомлення спорідненості слів, урочистих слів.

Формування лексичної компетентності в майбутніх учителів початкової школи здійснюється у процесі виконання словотвірного аналізу слова, з'ясування значення слова, стилістичних властивостей слова і сфери їх уживання, сполучуваності слів. Значення слова на практичних заняттях розкривається поетапно.

На першому етапі на дошці записують нове слово, яке співвідносять з реалією, розкривають етимологію.

На другому етапі зіставляють невідоме за значенням слово з відомим, добирають до незнайомого слова синоніми, з'ясовують спільне значення і відмінність у додаткових значеннєвих відтінках, емоційному забарвленні чи інших ознаках.

Третій етап характеризується з'ясуванням значення слова із застосуванням словотворчого (чи морфемно-словотворчого) аналізу; в кожному запропонованому слові виділяються складові частини слова, розкривають їх значення, визначають спосіб творення, добираються споріднені слова.

На четвертому етапі слово вводять у контекст, що дає можливість зрозуміти його значення, з'ясувати сферу стилістичного використання та лексичної сполучуваності, розкрити ознаку поняття і на основі цього усвідомити значення слова, яке називає поняття.

Кожний етап супроводжується поясненням теорії окремо викладачем або разом викладачем і студентом чи лише студентом, який готував заздалегідь презентацію за обраною темою.

Наприклад, один студент-лектор пояснює особливості вживання “книжних” та “урочистих” слів у діловому мовленні, як-от: книжні слова, як правило, однозначні, а розмовні – багатозначні, що також може зашкодити текстові документа, наприклад: *“Доручення для отримання грошей, посилок і кореспонденції може бути засвідчене державними й громадськими установами, підприємствами та військовими частинами, де ці люди працюють”*. Підкреслені слова часто вживані в усній, розмовній мові й набули там кількох не дуже точно окреслених значень. Ці люди можуть бути й тими, хто надсилає кореспонденцію, й

тими, хто її одержує; книжне, писемне словосполучення *одержувачі кореспонденції* однозначне, воно точно вказує, про кого йдеться у документі. Слово *працюють* теж не може нас задовольнити: крім установ і підприємств, у тексті названо військові частини, в яких є і *ті, що працюють* – вільнонаймані (їх зазвичай мало), і *ті, хто перебуває на службі* – солдати та офіцери (їх більшість, і саме вони найчастіше є “одержувачами кореспонденції”); тому тут слід було вжити не *працюють*, а *перебувають на службі*. Таким чином витіснення загальноживаних уснорозмовних слів “книжними” словами в діловому документі не є вадодо мовлення, як це спостерігається в інших стилях.

Щодо вживання “урочистих” слів студент-лектор пропонує таку інформацію: *урочисті слова*, тобто слова високі, небуденні. Найбільша кількість помилок, пов’язаних з уживанням книжно-писемної лексики в ділових документах, припадає саме на цей розряд книжних слів. Неправильне, невмотивоване вживання “високих” слів у ділових паперах поширюється під впливом газетної мови: тут відбувається некритичне перенесення слів з однієї сфери спілкування в зовсім іншу, відмінну за своєю метою, призначенням і змістом.

Це, переважно, помилки такого характеру: “високе” слово вставляється в текст суто ділового, виробничого характеру; урочистими словами послуговуються в документах, де йдеться про справи буденні, повсякденні, дрібні. Наведемо кілька прикладів (кілька таких словесних “паралелей”). У високому, урочистому мовленні вживаються слова *труд, трудитися, трудящий, трудовий, трудівник*; у звичайному, поточному діловому папері повинно вживатися: *праця, працювати, працівник* (а також *здійснювати, виконувати, робити* та інші нейтральні слова).

Можна *споруджувати* палаци, *зводити* мости, але типові корівники слід *будувати*; лише у довідці (і то не завжди) пишуть *проживає*, зазвичай же людина *мешкає, живе, прописана* тощо.

Зачитати й *заслухати* можна декларацію, звернення, але не витяг з протоколу чи акт (їх просто можна *прочитати* й *прослухати*).

Слово *голова* позначає офіційну назву керівної посади колегіальної установи і людину, що працює на цій посаді; воно позначає також виборного керівника (*голова виборчої дільниці, голова зборів*). Слово *глава* ніколи не позначає офіційної посади, а лише особу; вживається найчастіше на позначення людини, що займає керівний пост (повна назва цієї установи чи організації зазвичай не називається, порівняйте: *Голова Ради Міністрів – глава уряду*).

Інший студент пропонує власну презентацію до теми “Терміни. Основні вимоги до вживання термінів”.

Терміни – це слова або словосполучення, які вживаються в достатньо специфічній (науковій, публіцистичній, діловій тощо) сфері мовлення і створюються для точного вираження спеціальних понять і предметів. Іншими словами, термін – це слово в особливій функції, і саме у зв’язку з цією своєю функцією термін набуває великої точності значення, “чистоти” (він позбавлений образних, експресивних, суб’єктивно-оцінних відтінків значення).

Терміни створюються засобами власної мови (*діловодство*), запозичуються (*дебет*) або “конструюються” з власних і запозичених складників (*телетайп, фототелеграма, скорозшивач*).

У діловому стилі також є своя термінологія. Розвиток науки, техніки, економіки, вдосконалення норм адміністративного права, виникнення нових науково-технічних понять – усі ці чинники значною мірою визначають склад словника сучасної мови управління, зокрема склад термінології. Поява нових термінів, уточнення й кодифікація (закріплення у словнику) вже наявних у мові ставлять працівника сфери управління перед необхідністю враховувати зміни в мові службової документації, знати вимоги, які до неї висуваються.

До термінів висуваються такі вимоги:

1. Термін повинен уживатися лише в одній, зафіксованій у словнику, формі (*діловодство*, але не *діловедення, справоведення, ділопрізводство* та ін.). Проникнення нестандартних термінів у діловодство пояснюється насамперед обставинами складання документа: вони укладаються швидко, часто навіть без чернетки, поява їх диктується обставинами, зазвичай несприятливими для тривалого обдумування; не завжди ці папери читають інші особи.

Виникнувши таким чином, нестандартний термін поступово поширюється й може навіть перейти в загальнонародний ужиток, засмічуючи мову.

2. Термін повинен уживатися з одним (закріпленим за ним у словнику) значенням. Наприклад, *циркуляр – це розпорядження, які повинні виконуватися всіма підвідомчими даній організації установами й підприємствами*, а це означає, що циркуляр – це лише директивний лист, а не лист будь-якого типу, і таким словом можна називати лише документи цього типу.

Економічний термін повинен уживатися в тому значенні, в якому його застосовують економісти, технічний – у тому, в якому його вживають інженери, тощо. Визначення термінів зафіксовані у спеціальних довідниках і словниках.

Теми, які захищають студенти на практичних чи лекційних заняттях, завчасно пропонує викладач.

Висновки. Отже, словоцентрична робота на практичних заняттях з української мови (за професійним спрямуванням) допомагає майбутнім учителям початкових класів опанувати загальнолітературну, професійну, наукову, офіційно-ділову лексику, розкриває багатство словника сучасної української літературної мови, багатозначність слова, сприяє з’ясуванню конкретного та абстрактного, прямого і переносного значення слова, допомагає активно оволодіти необхідним для подальшої професійної діяльності словниковим запасом літературної мови.

Список використаної літератури

1. Вашуленко М.С. Робота над орфоєпією як одна з умов формування в учнів 1–3 класів навичок орфографічного письма / М.С. Вашуленко. – К., 1975. – 196 с.
2. Вашуленко М.С. Удосконалення змісту і методики навчання української мови в 1–4 кл. / М.С. Вашуленко. – К. : Рад. школа, 1991. – 110 с.
3. Дорошенко С.І. Наукові простори : вибрані праці / С.І. Дорошенко. – Х. : Нове слово, 2009. – 488 с.

4. Караман С.О. Сучасна українська літературна мова : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С.О. Караман, О.В. Караман, М.Я. Плющ, О.М. Горошкіна та ін. ; за ред. С.О. Карамана. – К. : Літера ЛТД, 2011. – 560 с.
5. Курінна А.Ф. Словоцентрична робота в основній школі: психолінгвістичний аспект / А.Ф. Курінна // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. – 2012. – Ч. II. – № 24 (259). – С. 22–31.
6. Методика викладання української мови в середній школі : навч. посіб. / С.Х. Чавдаров, В.М. Масальський. – К. : Державне учбово-педагогічне видавництво “Радянська школа”, 1962. – 372 с.
7. Методика викладання української мови / С.І. Дорошенко, М.С. Вашуленко, В.Я. Мельничайко та ін. ; за ред. С.І. Дорошенка. – К. : Вища школа, 1989. – 423 с.
8. Методика навчання української мови в загальноосвітніх навчальних закладах : Програма для студентів спеціальності 7.010103 ПМСО “Українська мова і література” факультетів української філології педагогічних університетів та інститутів / С.О. Караман, М.І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2001. – 24 с.
9. Пентиліук М.І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики: збірник статей / М.І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2011. – 256 с.
10. Українська мова (за професійним спрямуванням) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Караман, О. Копусь, В. Тихоша та ін. ; за ред. С. Карамана, О. Копусь. – К. : Літера ЛТД, 2012. – 564 с.

Стаття надійшла до редакції 26.02.2014.

Греб М.М. Лингводидактические акценты реализации словоцентрического подхода в обучении лексикологии будущих учителей начальной школы

В статье представлены лингводидактические ориентиры реализации словоцентрического подхода в обучении лексикологии будущих учителей начальных классов. С актуальных научных позиций спроектированы пути оптимизации процесса усвоения студентами педагогического вуза языковой теории важного раздела академического курса языка, имеющего прикладное значение для профессиональной и повседневной общественной коммуникации.

Ключевые слова: словоцентрический подход, обучение лексикологии, лексическая компетентность будущего учителя начальных школы.

Greb M. Lingua-didactic Accents of Realization of Word-centered Approach in Teaching Lexicology of Future Primary School Teachers

The lingua-didactic vectors of realization of centric approach in teaching lexicology of future primary school teachers are represented in the article. Based on actual scientific positions, there are outlined ways of optimization of process of mastering language theory by students (of high pedagogical educational institution), which has the practical significance for the professional and everyday social communication.

During the problem's analysis it was revealed that effectiveness of forming of lexical competence of future pedagogues depends on the integrity of communicative training. As the main factors which facilitate this integrity we determine: involving of theoretical professional knowledge into the real learning activity of student as the method of effectuation of goal in forming of lexical competence; promoting of creative using of scientific-theoretical knowledge and practical skills on language disciplines; promoting of productive interconnection in the educational process which is the guaranty of development of speech, language, communicative competences. It is proved that the work over the word, sentence, coherent text, making plan for the language lessons, defending of these plans in students' auditorium; analysis of primary school teacher's experience is the method of language and communicative development of personality.

Key words: word-centered approach, teaching lexicology, lexical competence of future primary school teacher.